

1

Subject Name - Political Science

Paper Name - Human Rights
and Indian Constitution
class - M. A. Sem IV

Name of the Teacher - Srimanta A.
Raut

Title - मानवाधिकार

मानवाधिकार

प्रस्तावना

मानवाधिकारों का अर्थ समजदारों की आधी एक महज काय ह हयानात होना आवश्यक आहे. एक महज आपल्या विचारनामाही मापण कोलत्या मागण्या होय. या मागण्यांना जेव्हा समाज-मन्यता व राजमान्यता मिळत तेव्हा त्यांचे हक्कांत अन्तर्भाव होतो. (The rights are the claims of the individuals recognised by the Society and enforced by the State) या हक्कां मास्की यांच्या मत "एक महज असाजिक जीवनाची अकी परिस्थिती की ज्याशिवाय कोणत्याही व्यक्तीस स्वतःची अंपूर्ण लगत सध्य करता येत नाही."

હે દબક નૈતિક, કાયદેસીર, રાજનીય,
 આર્થિક વ્યવસ્થા અસતતા, યા દબકની કુટેક
 સર્વ દબક વ્યક્તિના બંધાને પ્રાપ્ત હોતાત.
 વ્યક્તિ માનવ મૂલ્ય બંધાત્મા આલ્યાને પ્રાપ્ત
 આપાઆપ પ્રાપ્ત હોતાત. દબકના માનવાધિકાર
 કાસે મળતાત. હે દબક વ્યક્તિના સમાજા-
 ને કિંવા રાજસંસ્થાને વહાલ કેલેલે નસતાત,
 માત્ર મન્ય કેલેલે કાસતાત. વેલેલે બંધાત્મા
 પ્રાપ્ત હોતાત મૂલ્ય તે દિશાનુ સંચાલ
 અધિકારહી બંધાત્મા નસતા માનવી કુટેવાને
 સદૃશ યા નાલ્યાને સર્વ વ્યક્તિના માનવાધિકાર
 પ્રાપ્ત હોતાત. દેશાત્મા દારને તેલેલે
 માનવાધિકારનાં મુલ્યુત દબક કાસે મળતાત.

માનવાધિકાર વ્યાખ્યા

૧) રૂડમુદાકસ વિશ્વકોષ — માનવાધિકાર મદગાની
 વ્યક્તિના બંધાને પ્રાપ્ત આલેલે કાસે અધિ-
 કાર બે વ્યક્તિના આત્મસન્માનાને બગાડ્યા
 આથી કાસાવશ્યક અસતાત.

૨) ડૉર્કિન = : માનવાધિકાર હે માનવાના
 પ્રાપ્ત આલેલે કાસે અધિકાર અસતાત કોને
 આર્થજનિક દિશાઆથી દેખીલે વાસનાકૂન
 ઉલ્લંઘન દાકુ કાકત નાદી આગિ હુ રીક્ટીય
 કાયદા કિવાય દેખીલે તે ઉપમોગતા
 ચકુ કાકતાત.

૩) માનવાધિકાર અંકીળ કાયદા ૧૯૯૩ ન્ય
 એક્શન. ૨૦૧૧ નુસાર માનવાધિકાર હે
 વ્યક્તિના જીવન, સ્વાતંત્ર્ય સમાનતા
 આગિ આત્મસન્માનાની પૂર્વંધિર અસતાત
 આથી દારનેલે દમા કિલેલી અસત કિંવા તે
 આંતરરાષ્ટ્રીય કારાકાંમદ્યે અંતર્ગત અસતાત.

આવિ આત્મઅન્માનાથી સંબંધિત કિસતાત
ત્યોની દારનેને દમી કિલેલી કિસતે કિંવા તે
આંતરરજીય વચારામંદપે અંગ્રજીત કિસતાત.
આવિ આરતાત વ્યાયાલયોંદારે વ્યાયત્રાવિંદ
કિસતાત.

માનવાધિકારોંપે સ્વરુપ લે સામાજ્યે
વંશિલ્યે

મે માનવાધિકાર દી વહે આયામી લે ગતીશીલ
અંકલ્યના કિસુને તિયો અંબંધ જિવનાથા અર્વ
કિયોંજી તે જ સ સામાજિક, ઓરજીતિક મારિક
કિયો અંજનીય સંબંધ થતો, ત્યામુલે માનવાધિકાર
જોની સ્વરુપ વાટવર લે અમુક વ્યાયત્રા વચરો
કિવદર કિહે "માત્ર માનવાધિકારોંપે સ્વરુપ
પુદોલ મુદ્યાંચા કિધારે સ્પષ્ટ દિગિલ.

૧) માનવાધિકાર દે અંગ્રજીત, કિલ્યાણ્ય લે સામાજિક કિસતાત
માનવ મદ્યુજ અન્માલ કિહામુલે કિપોજીપ પ્રાપ્ત
દોગાચર માનવાધિકારોંચા ત્યાગ વચરો અંકલ્ય
નસલ્યાને તે માનવી જિવનાસાઠી કિસંતે અંગ્રજીત
કિસતાત. માનવી કુટુબાળ સદસ્ય થા નાત્યાને
લે અર્વાંજી. આરથ્યાંજી હમાગાત ઉપલબ્ધ કિસતાત.

૨) માનવાધિકાર ઉગમાને સામાજિક કિસતાત,
માનવાધિકાર દે કેવલ સામાજીક પ્રાપ્ત દોગાત
વારો. માનવ દી સામાજીકીલ ત્યાગી કિહે.
જીવન અમુદ્ધ પૂર્વ, કિનંદી, આંતરમાય કિયો,
મરમરાઠીલ વગવિલ્યાસાઠી માનવાધિકાર દે
સામાજી - સંચત દેવલ કિસતાત. કિંવોંજી સાર
થાંચા મત, માનવાધિકાર દે કિશા સામાજીક

अर्थपेक्षा कम की किंवा जास्ती नसता, ज्या व्यक्तीमत्वाच्या विकासासाठी गरजेच्या किंवा शिबुकल करताना. एवढे उच्चतः सामाजिक जिवनाची किंवा करताना.

3) मानवाधिकार हे कायद्याच्या फलस्वरूप प्राप्त होताना.

मानवाधिकार जरी समाजसंमत असले तरी कायद्याच्या अधिष्ठानाविना ते मुळीच करतात. जेव्हा लोकसभेच्या अंती एवढ्यांच्या न्यायीक वाजू योग्य रितीने अधोस्थित केले जाई. एवढे कायद्याची आणि केवळ कायद्याच्याच फल असतात. कायद्याविना एवढे असू शकत नाही. कायद्याच्या विपरित एवढे असू शकत नाही. तसेच कायद्याच्या आधीही एवढे असू शकत नाही. याबुसार पाहिल्यास, राज्यसंस्था मानवाधिकाराचा एकमेव स्रोत समजता आता जतनकर्ता ठरते.

4) मानवाधिकार हे संपूर्णपणे हिरावून घेतले जात नाहीत.

मानवाधिकार हे व्यक्ती केवळ मागू शकू शकू शकतात. ज्याने प्राप्त होत असल्याने हे हिरावून घेतले जाऊ शकत नाहीत, उदा. कायद्याने द्यावा व्यक्ती जिवनाच्या अर्थिकार वाढून घेतला तरी त्याचा अर्थ असा होत नाही की जिवनाच्या किश्काळाचे उन्मुखन जाले जाई.

5) मानवाधिकार हे सुमर्यादित असतात

मानवाधिकार हे शासनसंमत असतात.

માત્ર તે લેવડવાપ પ્રમાણાત શારણ સંમત
કેસતાત બેવડ્યા પ્રમાણાત તે માનવાચી
વ્યક્તિમલ વિકાસ) સારી કાવચીક કેસતાત.
કેસતાત માનવાચીકાર કેમચીકિત નેસતાત.
કેસતાત શાસનાલ) પર્યાલ મચીક કાતાત)
ચેતાત.

6) માનવાચીકાર આર્થિક વ્વરુપાલે કેસતાત.

માનવાચીકાર અર્થ માનવાના ઉપલબ્ધ કેસતાત.
તે લોકસંચય) લોકસાદી વિશિષ્ટ ગરાપુરતી
મચીકિત નેસતાત. જરી દેશાદી વિશિષ્ટ
પરિસ્થિતીત દેશાદી દેશ દેશાદી ગરાસાદી
મચીકિત કેસતાત તરી તો અંપુર્વ સમાજસાદી
વિકાસાલિત કેસતાત આકે વિકાસાલ ઉદાં પૂર્વ
મતદાનાર) દેશ કેસતાત અંપલીદાર ગાના-વ)
ઉપલબ્ધ દેશા.

7) માનવાચીકાર ગાતીચીલ વ્વરુપાલે
કેસતાત

દેશાચી આમાનિક - કાર્થિક સંસ્કૃતિક
રાજનીય વિકાસાલરુ વરુષ માનવાચીકારોચી
ચાલીદી વાલત માલ. ઉદાં મુલે પારુક સંસ્કૃતી-
ચી કાર્થિકાચી ચાલી વાલત ગેલી વે
કાલ ત્યામચી સંચાલન વે ગુનાલમક દુષ્ટીને
પુરેશા કાનાલ કાર્થિકારસુદી સમાવિષ્ટ
વરુષાલ કાલ માલ.

8) માનવાચીકાર હે કવિમાનનિય / કવચીક રીચ
કાલ

માનવાચીકારોલે કાર્થિક વર્ગીકરણ કવચીક
કાલ. વચાપદ નાગરી વે રાજનીય કાર્થિકાર
આમાનિક વે કાર્થિક દેશાપારુન વિચના

कारण अस्योचित करते, हे कारण आपण
एक प्रकारचे हक्क दुसऱ्या प्रकारच्या
हक्काविना पूर्णपणे उपभोग करू शकत नाही.

आंतरराष्ट्रीय मानवाधिकार मानकांचे भारतीय दृष्टीनेच प्रतिबंध

- 1] भारताने मानवी अधिकारांच्या जागतिक जाहीर
नाम्याच्या निर्मितीमध्ये सक्रीय भाग घेतला होता.
भारतीय प्रतिनिधींनी जाहीरनाम्याच्या मुसुदातील
अनेक मुद्द्यांवरून योगदान केले. विशेषतः
भारताने स्त्री - पुरुष अमानतेची वारण करणाऱ्या
अद्वारेष्टित केली. भारताने त्याच मुलानुसार
आंतरराष्ट्रीय मानवाधिकार करारांवर सह्य केले
आहेत.
- 2] भारताच्या राज्यघटनेमध्ये जागतिक जाहीरना-
म्यातील व आज आंतरराष्ट्रीय स्तरावर
मान्यता पावलेले अनेक असे मानवी हक्क
अभावित करण्यात आले आहेत. हे मानवी
हक्क दारुणत्वा, प्रास्ताविकेवरून आग उ व
4 मध्ये अभावित करण्यात आलेले आहेत.

दृष्टीनेच प्रास्ताविक

- 1] प्रास्ताविकेमध्ये देशाच्या सर्व नागरिकांसाठी
ज्याय (आमानिक, आर्थिक व राजकीय)
अभावित, (विचार, अभिव्यक्ती, विश्वास)
श्रद्धा व उपारना यांचे अमानता (दुर्जात
अंधीची निश्चितपणे प्राप्त करून देण्यात)
आणि सर्व नागरिकांमध्ये व्यक्ती प्रतिष्ठा
व वाढत्या हक्का व एकता यांचे आरक्षण
दोहारी अंशुत प्रतिवर्धित करण्यात निष्ठा

117

तसेच अनेक गैर - सरकारी (अंदाजना सुद्धा)
मानवाधिकारवांच्या अंरवणाच्या दोगात कार्यरत
आहेत.

1) धुटनात्मक उपाय

1) भारताच्या दारनेच्या भाग 3 मध्ये मूलभूत
हक्क अमाविर करण्यात आले आहेत.
याच्यामधील कलम 32 मध्ये धुटनात्मक
उपायांचा हक्क देण्यात आला आहे. कलम
32(1) नुसार भाग 3 मध्ये प्रदान करण्यात
आलेले हक्क यत्नावरण्याकरता सर्वोच्च न्याया
लयास विमोर्तमर्ज करण्याच्या हक्काची
हमी देण्यात आली आहे. म्हणजेच व्यक्ती
च्या मूलभूत हक्कांचे उल्लंघन झाल्यास
ते पुन्हा प्राप्त करण्यासाठी तो सर्वोच्च
न्यायालयाच्या त्यावायात अर्ज करू शकतो.

2) कलम 32 (2) मध्ये व्यक्तींचे मूलभूत
हक्क पुन्हा प्राप्त करून देण्यासाठी सर्वोच्च
न्यायालयाला निर्देश देण्या माहरी अथवा
प्राधिकृत काढण्याचा अधिकार देण्यात आला
आहे. या प्राधिकृत्यांमध्ये हवियस कॉर्पस
(दोपोरिथनी) मंडमस (महादेश) प्रादिकिशन
प्रिषेध को वारेटो (काधिकार) व स रि
आराकाय प्राकर्षण यांवादी अमावरी करण्यात
आला आहे.

3) यावरून दिसून येते की उल्लंघन झालेले
मूलभूत हक्क सर्वोच्च न्यायालयाकडून पुन्हा प्राप्त
करून देण्यात हक्क सुद्धा मूलभूत हक्क
म्हणून प्रदान करण्यात आला आहे.

4) दारनेच्या कलम 226 नुसार न्यायालयांचा/सुद्धा/
झापास न्यायाल- हदीतील मूलभूत हक्कांच्या
अभलवजावणी किंवा इतर कोणताही

करव्यात आलेला आहे.

जिशा रितीने प्रास्ताविकेमध्ये मानवी अधिकार
व्याख्या उच्च उद्देशांवर आधारित असलेला,
स्वतंत्र संस्कृती निर्माण करण्यात आला आहे.

मूलभूत अधिकार (भाग III)

1) जागतिक जाहीरनाम्यांमधील कलम 2 ते 21
मधील अधिकार भारताच्या दारनेच्या भाग
III मध्ये समाविष्ट करण्यात आले आहेत.
भाग III (कलम 12 ते 35) मध्ये दारनेने
आज मानले जाणारे नागरिकांचे मूलभूत अधिकार
देण्यात आले आहेत.

2) राज्यघोषणाची मार्गदर्शक तत्वे (भाग IV)
जागतिक जाहीरनाम्यांमधील कलम 22 ते
28 मधील अधिकार भारताच्या राज्यघोषणेच्या
भाग IV (कलम 36 ते 41) मध्ये राज्यघोष-
णाची मार्गदर्शक तत्वे देण्यात आले आहेत.

भारतातील मानवाधिकारांची

अंमलबजावणी व संरक्षण व्यवस्था

दारनेमध्ये मानवी/मूलभूत अधिकारांची कोवळ
घातणारी अर्थाने असते. त्याच्या संरक्षणासाठी
प्रभावी व्यवस्था असावी लागते. भारतात
मानवाधिकारांच्या अंमलबजावणीसाठी व
संरक्षणासाठी दारनात्मक तसेच वैधानिक
उपायांची तरतूद करण्यात आली आहे.

1/19

कारण।।आरी निर्देश अथवा आदेश कचव।
हा धिनेय कारणाव। अधिकार देव्यात आला आहे
मात्र हा अनुमन अधिकार नहि.

II वैधानिक उपाय

- 1) मानवी अधिकारांच्या प्रभावी संरक्षण।।-
आरी "मानवी अधिकार संरक्षण कायदा"
1993 सं. (The Protection of Human
Rights Act, 1993) संमत करण्यात आला
28 सप्टेंबर 1993 पासून तो संपूर्ण भारतासाठी
अमलात आला.
- 2) या कायद्यामध्ये 1) राष्ट्रीय मानवाधिकार
आयोग। 2) राज्य मानवाधिकार आयोग।
आणि 3) मानवाधिकार न्यायालय यांचे
स्थापनेची तरतूद करण्यात आली आहे.

संदर्भ सूची

- 1) भारतीय राज्यघटनेतील मानवी हक्कांचे
वर्तव्य - डॉ. प्रमोद भारद्वाज, डॉ. प्रशांत विद्ये.
(देवधानी पब्लिकेशन्स)
- 2) मानव संसाधन विकास आणि मानवाधिकार
लेखक - श्री. वंजन कोळते - अगीरथ प्रकाशन
- 3) मानवी हक्क आणि सामाजिक न्याय -
डा. पी. के. कुलकर्णी - डायमंड पब्लिकेशन्स